ԱՇԽՈՒՆՋ ՊՈՂՈՍՅԱՆ

«ՋՐԱԲԵՐԴ» ԽՄԲԻ ԳՈՐԳԵՐԻ ԾԱԳՈՒՄՆԱԲԱՆԱԿԱՆ ՀԱՐՑԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

Հայոց ավանդական գորգերի կազմում մեծապես հետաքրքիր է դասական վիշապագորգերի գեղազարդման համակարգին անմիջականորեն առնչվող գորգերի մի խումբ, որ մասնագետների շրջանում հայտնի է «Չարաբերդ», «Չալաբերդ», «Արծվագորգ», «Աղլեր -Ղազախ» եւ այլ անվանումներով (նկ. 1): Ընդ որում, առաջին երկու անվանումներով այն հայտնի է նաեւ Արցախի ու Սյունիքի գորգագործների շրջանում: Այս խմբին պատկանող գորգերի հիմնական բնորոշիչը խաչաձեւ առանցքով խոշոր ու բարդ հորինվածք է, որի յուրաքանչյուր գագաթին պատկերվում են ոճավորված զույգ թռչնագլուխներ (նկ. 2)[1]: Այդ ամենը լրացված են ճառագայթանման հավելվածներով, որն էլ նկատի ունենալով, մենք այդ հորինվածքը տարբերակում ենք «Ճառագայթազարդ հորինվածք» անվանումով: Դրա մի բնորոշիչն էլ կենտրոնում՝ շեղանկյուն մի զարդաշրջանակում ամփոփված քառաթերթ վարդակն է, որը հայոց զարդարվեստի կարեւոր տարրերից է ու հայտնի է նաեւ «զարդ աշխարհի» անվանումով (նկ. 3)[2]:

Թեեւ մասնագիտական գրականության մեջ տարբեր առիթներով անդրադառնում են խնդրո առարկա գորգերի հետ կապված տարաբնույթ հարցերին, այդուհանդերձ, մեր կարծիքով դեռեւս չկա դրանց ծագումնաբանական ու տիպաբանման լիակատար պատկերը ներկայացնող ուսումնասիրություն: Ուստի, նկատի ունենալով այդ բացը, այս հոդվածում մենք կփորձենք ներկայացնել ծագումնաբանական հարցերին վերաբերող մեր դիտարկումներն ու նաեւ տիպաբանության խնդրում մեր ունեցած մոտեցումները: Այդ նպատակով հիմնականում օգտագործել ենք մեր ունեցած դաշտային ազգագրական նյութերը, ԺԶ-ԺԹ դդ. վերաբերող պատմաազգագրական տեղեկությունները, Հայաստանի ու արտերկրի թանգարաններում պահվող գորգերն ու բնականաբար, հրապարակի վրա եղած ուսումնասիրություններում եւ ինտերնետային կայքերում տեղ գտած խնդրո առարկային վերաբերող տվյալները:

Տիպաբանական հարցեր: «Ջրաբերդ» խմբի գորգերի պարագային ելակետային է բնորոշիչ տարրը՝ «Ճառագայթազարդ հորինվածքը», որը մեր դիտարկումների համաձայն, ունի շուրջ մեկ դասական տարբերակ: Այդ բարդ հորինվածքի տարբերակները դասական տեսքով բնորոշ են ԺԶ-ԺԷ դարերին վերաբերող հայոց գորգերի մի շարք տիպերի՝

1 Այդ հանգամանքը առիթ է տվել մի շարք ուսումնասիրողների խնդրո առարկա գորգերն անվանել «Արծվագորգ» կամ «Աղլեր Ղազախ»:

2 1601 թ. Կարնո գավառի Դըրվանջ գյուղում արտագրված ու Մատենադարանում պահվող թիվ 7634 ձեռագիր Ավետարանում պատկերված այդ տարբերակներից մեկի տակ գրված է «սա է զարդ աշխարհի». տե՛ս **Ա.Մնացականյան**, Հայկական զարդարվեստ, Եր., 1955, էջ 176, նկ. 42:

այդ թվում նաեւ դասական վիշապագորգերի գեղազարդման համակարգերին: Ընդ որում՝ դասական վիշապագորգերի գեղազարդման համակարգում կան տարբերակներ, որոնք նմանվում են բազմաթերթ վարդակների: Հատկանշական է, որ այդ բոլոր դեպքերում դրանք տվյալ գորգերի գեղազարդման առանցքային տարրերից են: Այդ հորինվածքի տարբերակներն իրար հետ համեմատելով համոզվում ենք, որ գոյություն են ունեցել դրանցից յուրաքանչյուրով բնորոշվող գորգերի առանձին տիպեր, որոնց գեղազարդման ավանդույթները պահպանվել են ԺԹ-Ի դդ. վերաբերող գորգերի գեղազարդման համակարգերում:

«Ջրաբերդ» խմբում ընդգրկված գորգերը եղած տվյալների համաձայն վերաբերում են ԺՁ-Ի դարերին: Նկատի ունենալով դրանց գեղազարդման համակարգերում կատարված փոփոխությունները, նպատակահարմար ենք գտնում վաղ շրջանին՝ ԺՁ-ԺԸ դդ. վերաբերողներն առանձնացնել առանձին ենթախմբում ու տարբերակել «Դասական Ջրաբերդ» անվանումով: Դրանք այն գորգերն են, որոնք հիմնականում բնորոշվում են «ճառագայթազարդ» հորինվածքով եւ ոճավորված վիշապապատկերներով: Այս ենթախմբին ենք դասում նաեւ ԺԹ-Ի դդ. վերաբերող տիպերից մեկին՝ որը նույնպես նշված հորինվածքներով է ու մեր կողմից տարբերակված է «Ջրաբերդ-վիշապագորգ» անվանումով[3]:

«Դասական Ջրաբերդ» ենթախմբում ներառված են գորգերի երկու տիպ:

1. «Գուհարյան Ջրաբերդ»: Այս տիպին պատկանող գորգերի գեղազարդման համակարգում, բացի հիմնական հորինվածքից, առանցքային նշանակություն ունեն նաեւ վիշապի երկուական ոճավորումներից կազմված քնարաձեւ հորինվածքները: Դրա դասական նմուշը 1700 թվականին գործված հայտնի «Գուհար» գորգն է, որի անունով էլ տարբերակել ենք այս տիպը, իսկ քնարաձեւ հորինվածքը կոչել ենք «Գուհարյան վիշապապատկեր» (նկ. 4)**:** Այս տիպն իր հերթին ունի մի շարք տարբերակներ, որոնք բնորոշվում են այդ երկու հիմնական հորինվածքների ու դրանց լրացնող մանրամասների մատուցման ձեւերով: Տիպիկ ու հարուստ նմուշ է Ժոզեֆ Մակմիլանի հավաքածուում պահվող եւ բազմիցս հրատարակված գորգը (նկ. 5)[4]**:** Այս տիպին պատկանող գորգերի մեծ հավաքածու է պահվում Ստամբուլի իսլամական արվեստի թանգարանում[5]: Մեր նախորդ ուսումնասիրություններում բավականին հանգամանորեն անդրադարձել ենք դասական վիշապագորգերի, այդ թվում, նաեւ «Գուհար» գորգի ծագումնաբանական հարցերին ու եզրակացրել, որ դրանց ծագման հիմնական տարածաշրջանները Արցախն ու Սյունիքն են [6]:

---

3 **Ա.Պողոսյան,** Հայոց գորգագործական մշակույթը ԺԹ դ. վերջին եւ Ի դ. սկզբին.«Հայոց ազգային մշակույթի ատլաս», երկրորդ հատոր, Եր., 2009, էջ 171-172, նույնը՝ «Արցախի գորգագործական մշակույթը (XIX – XX դդ)». «Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետության ատլաս», Եր., 2009, էջ 86:

4 Տե՛ս օրինակ՝ **V. Ganzhorn**, Le Tapis Cretien Oriental, Benedikt Taschen Verlag, Koln, էջ 351, պատկեր 81/հետայսու՝ **V. Ganzhorn/**, տես նաեւ՝ http://www.turkotek.com/mini_salon_00010/ms_10_t6.htm:

5 Տե՛ս **Serare** Yetkin, Early Caucasian Carpets in Turkey, Vols 1, 2, London,1978: Աղրբեջանցի ուսումնասիրողներն այս եւ վարդակավոր գորգերը շրջանառում են «Նախիջեւան» անունով , թվագրում են ԺԴ-ԺՁ դդ. ու վերագրում են Նախիջեւանին ու Բարդային, այնուհետեւ նաեւ Շուշիին՝ այս մասին տե՛ս **Л. Керимов**, Азербайджанские ковры, Баку, 1983, т. 3, էջ 195-196:

6 Տե՛ս **Ա. Պողոսյան,** Վիշապագորգերի ծագումնաբանության եւ տարածման արեալների հարցի շուրջ. «Հանդէս Ամսօրեայ», Վիեննա-Երեւան, 2004, թ. 1-12, էջ 367-415 (հետայսու՝ **Ա . Պողոսյան,** Վիշապագորգերի ծագումնաբանության ....), նույնը՝ Վերստին վիշապագորգերի մասին. «Նոր Ազգագրական հանդես», Ա, «Գիտական աշխատություններ», Եր., 2005, էջ 106-119:

2. «Զկնավոր Ջրաբերդ»: Այս գորգերի գեղազարդման համակարգն աչքի է ընկնում տարբերի բազմազանությամբ ու գորգադաշտի հագեցվածությամբ: Այստեղ հավասարապես կարեւորված են «Ջրաբերդ» հորինվածքը, բազմաթերթ տարատեսակ վարդակներն ու ձկնակերպ խոշոր ոճավորումները: Այս տիպին պատկանող ու ԺԸ դարով թվագրվող մի ուշագրավ նմուշ պահվում է Հայաստանի ազգային պատկերասրահում (նկ. 6): Դրա գեղազարդման համակարգն աչքի է ընկնում մի յուրահատկությամբ՝ «Ճառագայթազարդ» հորինվածքները պատկերված են ոչ միայն գորգադաշտի կենտրոնում, այլ նաեւ անկյուններում: Ընդհանուր առմամբ, այն իր գծային ձեւերով համահունչ է խնդրո առարկա հորինվածքի դասական ձեւին՝ շրջանաձեւ է ու բազմաթերթ, եւ յուրաքանչյուր կողին դարձյալ երեքական ելուստ- ճառագայթներ են, սակայն այս դեպքում ունեն ընդգծված բուսական տեսք՝ մասնավորապես պարունակում են մեկական եռատերեւ «կենաց ծառ» նախշ: Այս գորգի գեղազարդման համակարգի մի յուրահատկությունն էլ այն է, որ հիմնական հորինվածքի հանդիպակաց գագաթներին կան աղեղնաձեւ բարդ նախշեր, որոնք նմանվում են ձկնապատկերների: Այս հանգամանքը հիմք ընդունելով՝ գեղազարդման այսպիսի համակարգով բնորոշվող գորգերը առաջարկում ենք տարբերակել «Զկնավոր Ջրաբերդ» անվանումով: ԺՁ-ԺԸ դարերին վերաբերող հայկական վիշապագորգերի թվում կան այս տիպին պատկանող նմուշներ, ընդ որում, ձուկ-վիշապապատկերներն այդ գորգերի գեղազարդման համակարգում տեղադրված են գորգադաշտի վերին ու ներքին մասերում[7]:

Քանի որ այս տիպին բնորոշ խոշոր վարդակներն ու զույգ թռչնագլուխներից կազմված պատկերներն առկա են ԺԹ դ. թվագրվող Ուրմիա լճի ավազան- Համադան գորգագործական կենտրոններին բնորոշ այսպես կոչված «Բուսանախշ» կամ «Աֆշան», մեր կողմից «Աղբակ» անվանակոչված գորգերի գեղազարդման համակարգում, ենթադրում ենք, որ դրա ծագման հիմնական տարածաշրջանների թվում առաջին հերթին պետք է ընդունել հենց հյուսիս-արեւմտյան Պարսկաստանի ու արեւելյան Վասպուրականի գորգագործական կենտրոնները: Կարծում ենք, որ այս ձկնակերպ ոճավորումների հետագա ավանդույթների արտահայտությունն է Վայքի, Սիսականի, Գողթան գավառի ու հարակից Ղարադաղի գորգագործական կենտրոններին բնորոշ գորգերի մի տիպ, ուր դրանք ներկայացված են դիմահայաց զույգերի տեսքով:

Դասական գորգերի գեղազարդման համակարգերի հետագա զարգացումների հիման վրա ստեղծված ԺԹ-Ի դարերին վերաբերող «Ճառագայթազարդ» հորինվածքով բնորոշվող խմբին պատկանող գորգերի գեղազարդման համակարգում չկան վիշապի քնարաձեւ ոճավորումներ: Նկատի ունենալով այդ հանգամանքը, դրանք ընդգրկել ենք առանձին ենթախմբում ու տարբերակել «Ուշ Ջրաբերդ գորգեր» անվանումով: Այդպիսով, մենք քննության առարկա գորգերի խմբում տարբերակում ենք երկու հիմնական ենթախումբ, որոնցից առաջինում ներառված են վիշապագորգերը, իսկ երկրորդում միայն «Ճառագայթազարդ» հորինվածքի տարբերակներով բնորոշվողները: Կարեւորելով այն, որ երկրորդ ենթախմբի գորգերի բնորոշիչը հիմնական հորինվածքի այս կամ այն գորգագործական

7 Տե՛ս օրինակ՝ **V. Ganzhorn**, էջ 343 - 344, պատկեր 473, 474:

կենտրոնին վերաբերող տարբերակներն են, հարմար ենք գտնում տիպերի անվանումներում ներկայացնել խմբի անվանումն ու տվյալ գորգագործական կենտրոնի տեղանունը:

Ի դեպ, միայն «Ճառագայթազարդ» հորինվածքով գորգերը որոշ ուսումնասիրողներ նույնպես համարում են վիշապագորգ[8]:

1. «Ջրաբերդ»: Այս տիպը բնորոշվում է մեկ կամ մի քանի «Ճառագայթազարդ» դասական հորինվածքով: Սրանց գործելու հիմնական տարածաշրջանները համարվում են Արցախն ու Սյունիքը [9]: Այդպիսիք գործում էին նաև Գեղարքունիքում, Լոռիում, մասամբ նաև հյուսիսարևելյան Այսրկովկասում, Ղարադաղում, Համադան- Զարմահալ գորգագործական կենտրոններում: Այդ բոլոր կենտրոններում էլ այն ունեցել է գեղազարդարման մանրամասների ու հյուսիսարևելյան Այսրկովկասում այն հայտնի է երկու տարբերակներով՝

ա. Միայն մեկ հորինվածքով ու կենաց ծառերով գեղազարդված[10]: Սրանց գեղազարդման համակարգում նկատելի տեղ են գրավում խոշոր բուսանախշերը (նկ. 7):

բ. Հիմնական հորինվածքի երկրաչափականացված տարբերակով գեղազարդված: Դրանք լինում են մեկ կամ մի քանիսն, եւ ճառագայթներին բացակայում են բուսանախշ հավելվածները[11]:

Մեր ունեցած տվյալների համաձայն, Համադան- Լիլահան - Զարմահալ գորգագործական կենտրոններին բնորոշ էին այս տիպի ուղեգորգային տարբերակներն ու, բացի այդ, հիմնական հորինվածքներն այստեղ նույնպես պարզ ու երկրաչափականացված էին: Ուշագրավ է, որ այդպիսիք գործել են նաև Զանգեզուրի՝ մասնավորապես Սիսականի գորգագործական կենտրոններում, որոնցում բավականաչափ զգալի էր Դարսկաստանի վերոհիշյալ հայաշատ տարածքներից եկած վերաբնակիչների պատմամշակութային ազդեցությունը տեղական ավանդույթների վրա:

2. «Ջրաբերդ- Վարանդա»: Բնորոշվում է դասական հորինվածքի մի տարբերակով, որն ունի բացված թեւերով թիթեռի տեսք ու կենտրոնում «զարդ աշխարհի» քառաթերթ վարդակ: Դրանք գորգադաշտում պատկերվում են մեկ երկայնակի շարքով: Բացի հիմնական հորինվածքից, գորգադաշտի գեղազարդման համակարգը լրացվում է մանր բուսանախշերով ու կենդանակերպ ոճավորումներով: Այս տիպի տասնյակ կատարյալ նմուշներ վերաբերում են Արցախի Վարանդա գավառի գորգագործական կենտրոններին ու հատկապես Բերդաշեն գյուղին (նկ. 8)**:** Այս տիպի գորգեր գործել են նաև Լոռվա, Տավուշի, Գարդմանի, Սոդքի, Գողթնի եւ Այսրկովկասի հյուսիսարևելյան ու Վասպուրականի արևելյան գորգագործական կենտրոններում:

Գունային արտակարգ ներդաշնակ երանգներով ու գեղազարդման համակարգը լրացնող նախշերի, զարդերի ու պատկերների հարստությամբ հայոց գորգագործական մշակույթի ուշագրավ նմուշներ են այս տիպին պատկանող գորգերի Վարանդայում՝ մասնավորա-

---

8 Տե՛ս օրինակ՝ Gregorian T. Arthur, Gregorian Joyce Hampshire, Armenian Rugs from Gregorian Collection, Copyright, 1987, էջ 100, նկ. 49:

9 Տե՛ս **Ա. Պողոսյան,** Վիշապագորգերի ծագումնաբանության ..., էջ 381-382:

10 Այս տարբերակին պատկանող գորգերը սակավաթիվ էին, սակայն 1990-ական թթ. դրանք կրկնօրինակում ու սահմանափակ խմբաքանակներով գործում են մի շարք երկրներում՝ այդ թվում նաև Դաղստանում:

11 Տե՛ս **М. Казарян,** Армянские ковры, М.,1987, նկ. 110:

պես Բերդաշեն, Թաղավարդ, Գիշի, Աշան, Հացի գյուղերում գործվածները: Դա մեզ հնարավորություն է տալիս արձանագրել, որ այս տիպի գորգերի ձեւավորման օրրանը հենց այդ գավառի գորգագործական կենտրոններն են:

Ըստ էության «Ջրաբերդ - Վարանդա» տիպի գորգերի գեղազարդման համակարգին են առնչվում «Զեյխուր» կամ «Գյոլու- չիչի» անուններով տարբերակված գորգերը, որոնք վերագրվում են Այսրկովկասի հյուսիսարեւելյան գորգագործական կենտրոններին: Առանձնապես չվիճարկելով այդ պարագան, մենք ուղղակի տեղեկացնում ենք, որ ըստ մեր ունեցած դաշտային ազգագրական նյութերի, այդպիսիք գործել են նաեւ Լոռվա, Տավուշի ու Արցախի գորգագործական կենտրոններում: Ընդ որում, Արցախում՝ մասնավորապես Վարանդայի Թաղավարդ գյուղից հայտնի են նաեւ դրա «սումախ» կարպետային տարբերակները: «Զեյխուր» գորգերի հիմնական հորինվածքում կարելի է նկատել «Ճառագայթազարդ» հորինվածքին բնորոշ խաչաձեւ առանցքն ու «Ջրաբերդ-Վարանդա» տիպին էլ բնորոշ ճառագայթատիպ հավելվածի բուսականացված տարբերակը: Բացի այդ՝ հորինվածքի կենտրոնում կա «զարդ աշխարհի» քառաթերթ վարդակը: Ընդհանուր առմամբ, այս տիպի գեղազարդման համակարգը բնորոշվում է բուսանախշ մանրամասների առատությամբ: Ամեն պարագայի, այստեղ կա լրացուցիչ հիմնավորումների անհրաժեշտություն, ու բացի այդ, մենք չենք բացառում, որ այդ տիպը ԺԹ դարի վերջերում արված այն գորգանկարներից կարող է լինել, որոնք կատարվեցին մասնագետ նկարիչների կողմից ու տրամադրվեցին Կովկասյան տնայնագործական միության արտելներին ու անհատ տնայնագործներին:

3. «Ջրաբերդ -Դիզակ»: Բնորոշվում է խմբի «Ճառագայթազարդ» հորինվածքի բազմատարր ու գծայնացված տարբերակով (նկ. 9): Այս դեպքում տասներկու Ճառագայթների փոխարեն ներկայացված են նույնքան ոճավորված թռչնագլուխներ: Այս հորինվածքի կենտրոնում լինում է երկայնաձիգ ութանիստ զարդ: Դրա ուղղաձիգ գագաթներին մեկական խոյեղջյուր պատկեր է, իսկ վերջինիս երկու կողմերին՝ մեկական թռչնակերպ ոճավորում: Երիզվում է նույնատիպ՝հորիզոնական ուղղվածությամբ պատկերներով: Գեղազարդման համակարգի բաղադրամասերից է նաեւ «Կենաց ծառ» զարդանախշը, որը սովորաբար պատկերվում է հիմնական հորինվածքի եզրերին: Այս տիպի գորգերը հատկապես բնորոշ են Արցախի Դիզակ գավառիգորգագործական կենտրոններին: Այն տարածված էր նաեւ Զանգեզուրի գորգագործական կենտրոններում՝ հատկապես Տեղ, Կոռնիձոր, Խնձորեսկ գյուղերում, Գողթան գավառում, Երնջակում, Շարուրում: Արթուր Գրիգորյանի հավաքածուի հրատարակիչներն այս տիպի հայատառ երկու նմուշ, վերագրելով հանդերձ «Աղլեր-Ղազախ» խմբին, ըստ երեւույթին որոշակի մասնավոր տեղեկությունների հիման վրա տարբերակել են «Շամախու զարդանախշ» անվանումով[12]: Մի շարք ուսումնասիրողներ էլ այս տիպի գորգերը դասելով հանդերձ արցախյան գորգերի շարքը՝ մասնավորապես Դիզակ-Բարգուշատ գավառների, այդուհանդերձ դրանք տարբերակել են «Թալիշ» անվանումով ու չեն դասել «Ջրաբերդ» խմբի մեջ[13]: Մասնագիտական շրջաններում այս տիպի գորգերը

12 **T. A. Gregorian, J. H. Gregorian**, Armenian Rugs from Gregorian Collection, Copyright, 1987, էջ 122, նկ. 63, 64:

13 Տես Л. **Керимов**, նշվ. աշխ., էջ 231, պատկեր 176:

տարբերակում են նաև «Լենքորան» ու «Թոչնաբուն» անուններով[14]: Այս առումով, անշուշտ, շատ ավելի իրավացի են հայատառ արձանագրություններով գորգերի կատալոգի հրատարակիչները, որոնք դրանց ուղղակի անվանել են «Ջրաբերդ»[15]:

«Ջրաբերդ» խմբի գորգերի տարածման արեալների մասին: Մեր նախորդ հետազոտություններում տարբեր առիթներով անդրադառնալով այս խմբին պատկանող գորգերի ծագումնաբանական հարցերին՝ ներկայացրել ենք Արցախի ու Սյունիքի պատմաազգագրական մարզերի գորգագործական կենտրոններին դրանց բնորոշ լինելու եւ այդ կենտրոններում էլ ծագած լինելու տեսակետ[16]: Դա առաջին հերթին հիմնավորվում է այն հանգամանքով, որ հենց այդ տարածաշրջաններին են բնորոշ վիշապագորգերի բոլոր ուշ տիպերի ու տարբերակների ավանդույթները: Դա վերաբերում է նաև «Ջրաբերդ» խմբին պատկանող գորգերին:

Սակայն հայտնի է նաև, որ դրանց առանձին տիպեր ու տարբերակներ տարածված են գորգագործական այլ կենտրոններում եւս՝ մասնավորապես Այսրկովկասի հյուսիսարեւելյան, Իրանի հյուսիսարեւմտյան ու Փոքր Ասիայի արեւմտյան տարածաշրջանների գորգագործական կենտրոններում:

ա. Հյուսիսարեւելյան Անդրկովկաս: Այս տարածաշրջանում հատկապես նկատելի են արցախ-սյունիքյան գորգագործական ավանդույթների ազդեցության արդյունքները: Բացի խնդրո առարկա խմբին պատկանող «Ջրաբերդ» տիպից, այստեղ լայնորեն հայտնի են նաև Արցախի գորգագործական կենտրոններին բնորոշ բազմաթիվ տիպերի գորգեր: Հատկապես շատ են երկրաչափական խոշոր զարդերով ու ոճավորված հորինվածքներով բնորոշվող տիպերին պատկանող գորգերը:

Մեր նախորդ ուսումնասիրություններում հանգամանորեն անդրադարձել ենք հայոց գորգագործական մշակույթի ավանդույթների արեալային տարածման հարցերին, այդ թվում նաև Հարավային Դաղստանի ու հյուսիսարեւելյան Այսրկովկասի գորգագործական կենտրոններում դրանց ունեցած առանցքային նշանակությանն ու այդ ամենը բացատրել ենք տարածաշրջանում հայոց շուրջ մեկուկես հազարամյակ տեւած մշակութային ակտիվ գործունեությամբ[17]:

Խնդրո առարկա հարցի հետ կապված կա մի ուշագրավ նմուշ: Տարբեր հրապարակումներից հայտնի է Արցախին վերագրվող «Ջրաբերդ» տիպի մի գորգ, որն ունի «1850 Ամի Տէր Միքայէլ Սհարբէկով» հայատառ ու թվակիր գրություն (նկ. 10): Արտերկրի մասնավոր հավաքածուներից մեկում պահվող այս գորգի ծագումնաբանության պարզաբանման գործում ուշագրավ փվյալներ ենք գտնում նշանավոր գյուղագիր-Քաջբերունու ուղեգրություններում, որոնք արվել են 1885-1916 թվականներին: Դրանցում արձանագրված են հյուսիսարեւելյան Այսրկովկասի հայաբնակ գյուղերի տեղագրությանն ու հայոց նիստուկացին վերաբերող

---

14 «Թոչնաբուն» հասկացության մասին տես **Վ. Թաթիկյան**, Արցախի գոհմագորգերը, 122-123- րդ լուսանկարներին կից բացատրությունները:

15 "Rites of Passage in inscribed Armenian Rugs", Edited By L. M. Ejland, San Francisco, 2002, էջ 48, նկ. 13:

16 Տես **Ա. Պողոսյան,** անդ:

17 **Ա.Պողոսյան**, Հայաստանում գորգագործության ծագման հարցի շուրջ. ՊԲՀ, 2001, թ. 2, էջ 236-250. **Ա. Պողոսյան,** անդ, էջ 367- 415:

չափազանց արժեքավոր տեղեկություններ: Դրանց թվում կա նաև Շամախուն մերձակա Քերքենջ գյուղի նկարագիրը: Քաջբերունին շեշտելով, որ այն ամբողջովին հայաբնակ է, նշում է, որ կանայք շատ աշխատասեր են, կատարում են բազմատեսակ աշխատանքներ ու նաև «տներում կարպետներ են գործում»[18]: Անդրադառնալով գյուղի ուշագրավ կառույցներին, հաղորդում է խմելու ջրի երկու աղբյուրի մասին, որոնք 1871 եւ 1874 թվականներին կառուցել են քերքենջաբնակ Գրիգոր եւ Մարտիրոս Սահարբեկյանները[19]: Հարկ է նշել, որ Սահարբեկյան ազգանունը մեզ հայտնի է միայն վերը նշված 1850 թվականին վերաբերող գորգին գործված եւ Քաջբերունու տեսած աղբյուրներին փոքրագրված գրություններից: Նկատի ունենալով այս հանգամանքն ու, նաև այն, որ այդ երկու թվականներն իրարից շատ հեռու չեն, կարծում ենք, որ վերոհիշյալ «Ջրաբերդ» գորգի արձանագրության մեջ հիշատակված Միքայել Տեր-Սահարբեկովն էլ Քաջբերունու հիշատակած Սահարբեկյանների ազգակիցն է ու այդ գորգը գործել են Քերքենջ գյուղում: Ընդ որում, նախկին քերքենջաբնակ, Մասիսի շրջանի Սիս գյուղում վերաբնակված 80-ամյա Վոլոդիա Պողոսյանը 2010 թ. հուլիսին ներկայացնելով իր ծննդավայրին բնորոշ նիստուկացն ու զբաղմունքները, պատմել է որ գորգագործությունն ու կարպետագործությունը Քերքենջում, ինչպես նաև նրան հարեւան Զարիտուն, Սաղիան, Մադրասա հայկական գյուղերում զարգացած էր նաև 1950-60-ական թվականներին[20]:

Այդուհանդերձ, աշխարհաքաղաքական ու տարածաշրջանային հեռագա զարգացումների արդյունքում հայոց մի զգալի մասը ԺԸ դ. վերջին եւ ԺԹ դ. սկզբին տեղափոխվեց հյուսիսային Կովկաս, մի մասն էլ ստիպված դարձան մահմեդական կրոնի հետեւորդներ[21]: Մասնավորապես Մուշկյուրի հովտի հայերը, Դերբենտի հայերի հետ միասին Վալերիան Զուբովի ձախողված արշավանքից հետո տեղափոխվում են Ղզլար ու մերձակայք[22]:

ԺԹ դարի վերջերին, դեռեւս թարմ պատմական դեպքերի հետ կապված վավերագրերի ու հուշերի հիման վրա արված ուսումնասիրությունները թույլ են տվել պարզել, որ այդ տարածաշրջաններում բնակված հայերի ճնշող մեծամասնությունը եղել են Արցախից տարբեր ժամանակաշրջաններում այդտեղ տեղափոխված հայերը[23]:

Շիրվանի գորգագործական կենտրոններում արցախյան ավանդույթների առկայության առումով մենք կարեւորում ենք նաեւ Ելիզավետպոլի գավառի կազմում եղած Արեշի գավառը: Մինչ Ի դարի սկզբները ամբողջովին հայաբնակ էին այդ գավառի գյուղերը՝ Քանդակը, Հավարիկը, Մամաթավան, Խանավաղը, Մազուրդուն, Խալդանն ու Արեշը, որոնք հայտնի էին որպես գորգագործական կենտրոններ[24]:

Այսրկովկասի հյուսիսարեւելյան տարածաշրջաններում արցախյան ավանդույթների

---

18 **Քաջբերունի,** էջ 60-61:

19 Տե՛ս անդ:

20 Հեղինակի անձնական արխիվ:

21 Տե՛ս **Մակար Բարխուդարեանց,** նշվ. աշխ., էջ 146-147:

22 Տե՛ս "Жизнь Артемия Араратского", Издание подготовил К. Н. Григорян при участии Р. Р. Орбели, М., 1981, էջ 128-129:

23 Տե՛ս **Մակար Բարխուդարեանց,** նշվ. աշխ., էջ 89-134:

24 Տե՛ս **Մակար Բարխուդարեանց,** նշվ. աշխ., էջ 141-143. **Ա. Լուսենց,** Արեշի բարբառը, Եր.,1982, էջ 5-7:

առկայության վերաբերյալ կան նաեւ պատմամշակութային մի շարք կարեւոր դրսեւորումներ, որոնք արտահայտված են լեզվաբարբառային, տարազի ու բնակարանային համալիրներում:

Մասնավորապես, Մակար Բարխուդարեանցը, 1880-ական թթ. ընդհանրացնելով իր հավաքած տեղեկությունները՝ նշել է, որ «Դարբանդի, Ղուբայի, Բագուի, Շամախու, Շաքուայ եւ Ճառի եւ սոցա բոլոր գաւառների (բացի Կապաղակից) հայերեն ընդհանուր տիրող բարբառն է Արցախի այժմեան գործածական լեզուն, քանզի ինչպէս գիտենք, կանխաւ, բնակչաց ամենամեծ մասն գաղթած եւ տեղափոխուած են Արցախից...»[25]:

Արցախյան ավանդույթների, այդ թվում նաեւ «Ջրաբերդ» գորգերի հյուսիսարեւելյան Անդրկովկասում տարածում ստանալու եւ արմատավորվելու հարցում, անտարակույս հսկայական նշանակություն պետք է ունեցած լինեն նաեւ իսլամ ընդունած՝ կրոնափոխ եղած հայերը: Մասնավորապես, միայն ԺԸ դարի առաջին քառորդում, թուրք-պարսկական պատերազմների ու լեզգիների իրար հաջորդող ասպատակությունների ու դրանց հետեւած սովի հետեւանքով Շաքի-Շիրվան տարածաշրջանում իսլամ են ընդունել ավելի քան տասը հազար հայեր[26]:

Այսպես թե այնպես, այդօրինակ հաճախակի կրկնվող իրադարձությունների հետեւանքով Այսրկովկասի հյուսիսարեւելյան հայահոծ տարածաշրջաններում տեղի է ունեցել հայ բնակչության արտահոսքի ու դավանափոխության կարծես անընդմեջ գործընթաց: Ղազար քահանա պարզել է, որ միայն 1750-ական թթ. Շաքիի տարածաշրջանում բռնի դավանափոխ է արվել շուրջ 15000 ծուխ հայ, որի արդյունքում թուրքացվել է 29 հայկական գյուղ[27]:

Նկատի ունենալով այն հանգամանքը, որ բռնի դավանափոխության ալիքները սկիզբ են առել առնվազն ԺԴ-ԺԵ դարերից, պետք է ենթադրել, որ արդեն ԺԶ-ԺԷ դարերում դավանափոխ հայերի սերունդները դիտվում էին որպես մահմեդական ցեղեր՝ լեզգի, թաթար, պարսիկ եւ այլն, որոնք սակայն, այս կամ այն չափով, շարունակել են պահպանել ու զարգացնել իրենց նախնիներին բնորոշ զբաղմունքներն ու սովորույթները[28]:

Հյուսիսարեւմտյան Պարսկաստան: Նկատի ունենալով պատմաազգագրական զուգահեռ հատկանիշներ ունենալու հանգամանքը, այստեղ ներառում ենք Համադանի, Ուրմիա լճի ավազանի, պատմական Վասպուրականի արեւելյան գավառների ու Ղարադաղի հայոց գորգագործական կենտրոնները: Այստեղ «Ջրաբերդ» խմբի գորգերի ավանդույթների մասին եղած տեղեկությունները վկայում են դրանց ուշ նմուշների առկայությունը:

Վերոհիշյալ գորգագործական կենտրոններում, ըստ էության, առավել հայտնի են «Ջրաբերդ» տիպի գորգերի ուշ տարբերակները, համենայնդեպս, այդպիսիք բավականին մեծ քանակությամբ պահպանվել էին 1940-60-ական թվականներին Հայաստան տեղափոխված պարսկահայերի ընտանիքներում:

---

25 Տեմ անդ, էջ 149-150:

26 Տեմ **Եսայի Հասան Ջալալյան**, Պատմութիւն կամ յիշատակ ինչ ինչ անցից դիպելոց յաշխարհին Աղուանից, Շուշի,1839, էջ 29 (հետայսու՝ **Եսայի Հասան Ջալալյան)** , ինչպես նաեւ՝ **Н. Левиатов,** Очерки из истории Азербайджана в XVIII веке, Б.,1948, էջ 92:

27 Տեմ **Ղազար քահանայ Յովսէփեան**, Ակնարկներ ուրիացի եւ մահմեդական հայերի մասին, Թիֆլիզ,1904, էջ 64- 65:

28 Տեմ **Մակար Բարխուդարեանց**, նշվ. աշխ., էջ 22:

Ենթադրում ենք, որ այդ առումով հատկապես պետք է առանձնանային Արաքսի աջ ափին՝ Դիզակի ու Մեղրիի դիմացը գտնված հայաբնակ գյուղերը: Այդ տարածաշրջանը պատմական Հայաստանի Վասպուրականի երբեմնի Դարսպատունիք գավառն էր: Հետագայում պարսիկներն այն անվանեցին Սիա-կուհ (Սեւ սար), որ թուրքերն իրենց հերթին կոչեցին Ղարադաղ[29]: Հայտնի է, որ Ժ դարից սկսած, Դարսպատունիքի բնակչությունը եկեղեցական հարկը տվել էր Տաթեւի վանքին, համարվել Տաթեւի վանքին պատկանող Սյունյաց 14 գավառներից մեկը, այնպես, որ բնական էր դրանց տնտեսամշակութային համալիրների նույնությունը [30]:

1515 թվականին կազմված Սեֆյան Իրանի սահմանները նշող «Թազքիրաթ-ալ- մուլուքում» Դարսպատունիքի հետ միասին Սիա-կուհ են անվանված նաեւ պատմական Հայաստանի Դրունք (այժմ Ահար), Կապիջք (այժմ՝ Ուզունդուլ), Քոշաթաղ (այժմ՝ Աշկամբար) գավառները: Այդ նոր բաժանումներով Դարսպատունիքը վերանվանվեց Ղարադաղի Աբասպար մահալ, իսկ Դրունք, Կապիջք, Քոշաթաղ գավառներն էլ՝ Ահարի մահալ: Կենտրոն հաստատվեց Ահար քաղաքը[31]: Հենց այդ թվականին կազմված ցուցակներից հայտնի է, որ նշված տարածքում սելջուկ-մոնղոլական ու դրանց հաջորդած թուրքմենական ցեղերի ավերիչ ներթափանցումների ու ապա թուրք-պարսկական պատերազմների պայմաններում դեռեւս պահպանվել էին 44 հայաբնակ գյուղ[32]: Ի դարի սկզբներին դրանց թիվը նվազել էր ու մնացել էր 29 գյուղ[33]:

Վերոհիշյալ տեղեկությունները հաղորդող Ահարի գավառի Խանագեահ գյուղի բնակիչ Հարություն Հովսեփյանի 1930-40-ական թթ. դիտարկումներով, Ղարադաղի տարածքն իր աշխարհագրական դիրքով, բնակլիմայական պայմաններով, կենդանական աշխարհով ու բարբառով համընկնում է Սյունիքին եւ Արցախին: Մասնավորապես Արցախի գյուղերի հետ Ղարադաղի հայերը մշտական բարեկամական կապեր ունեին՝ աղջիկ էին հարս տալիս ու բերում եւ այլն[34]: Ղարադաղում էլ, ի շարս այլ արհեստների, տարածված էր գորգագործությունը, ընդ որում, ավելի շատ գործում էին 2-3 մ երկարության ու 1 մ լայնության ուղեգորգեր՝ մի հանգամանք, որը նույնպես բնորոշ էր Արցախի ու Սյունիքի գորգագործական կենտրոններին[35]:

Ցավոք, մեզ հայտնի չեն այս տարածաշրջանին վերաբերող գորգերի փաստագրված նմուշներ, սակայն լեզվաբարբառային, տարազի, ուտեստի ու մշակութային այլ ոլորտներում եղած ակնհայտ նույնությունները թույլ են տալիս համոզվածությամբ եզրակացնել, որ այդտեղի գորգագործական կենտրոններին ևս պետք է բնորոշ լինեին արցախ-սյունիքյան գորգագործական ավանդույթները: Այլ խոսքով, ի դեմ Դարսպատունիքի կամ Ղարա-

29 Տե՛ս անդ:

30 Տե՛ս Ն. Հովսեփյան, Ղարադաղի հայերը, հատոր 1, «Ազգագրություն», Եր., 2009, էջ 13. Ա.Ղարագյոզյան, Ղարադաղ. «Գիտական հոդվածների ժողովածու»,Գավառի պետական համալսարան, 12, Եր., 2010, էջ 149-150:

31 Տե՛ս **Ն. Հովսեփյան**, նշվ. աշխ., էջ 13-14:

32 Տե՛ս անդ, էջ 141-143:

33 Տե՛ս անդ, էջ 145:

34 Տե՛ս անդ, էջ 13, 152:

35 Տե՛ս անդ, էջ 250:

դաղի, մենք գործ ունենք արցախ-սյունիքյան գորգագործական ավանդույթների ոլորտում գտնված մի կենտրոնի, որի դերը հատկապես կարևոր ու նշանակալից պետք է լիներ նախքան ԺԶ-ԺԷ դարերը՝ երբ դեռ տարածաշրջանի գավառներում իշխում էին նաև կիսանկախ հայ մելիքները[36]:

Փոքր Ասիայի գորգագործական կենտրոններ: Փոքր Ասիայի արևմտյան տարածաշրջանների գորգագործական կենտրոններում նույնպես նկատվում են «Ջրաբերդ» խմբին պատկանող գորգերի ավանդույթներ: Այս դեպքում ևս կան բավականաչափ սկզբնաղբյուրներ, որոնք հնարավորություն են տալիս մեզ դրանց առկայությունը բացատրել նաև արցախ -սյունիքյան ավանդույթների ներգործությամբ:

Այդ առումով, ըստ երևույթին, հատկապես նշանակալից էին ԺԶ-ԺԷ դդ. թուրք - պարսկական երկարամյա պատերազմներն ու դրանց ընթացքում իրականացված բռնի տեղահանումները: Վերաբնակիչների մի ստվար զանգված էլ այդտեղ էր հասցրվել Պարսկաստանից՝ Շահ Աբասի կազմակերպած բռնագաղթերի հետևանքով: Արցախից, ինչպես բազմիցս նշվում է սկզբնաղբյուրներում, հատկապես լայնածավալ էր արտագաղթը 1795-97 թվականներին, երբ Աղա Մահմադ շահի արշավանքի պատճառով եղած ավերածություններին ու կողոպուտներին զումարվեցին սովն ու համաճարակը: Մարդիկ մահանում էին մինչ այդ չտեսնված հիվանդություններից, անասելի չարչարանքներից հետո, որի պատճառով էլ «սկսաւ յաշխարհն փախչիլ հանդեպ երեսաց իւրոց ի յԵրեւան, ի Գանձակ, ի Նախիջեւան, ի Խոյ, ի Վան, ի Պայազիտ եւ յայլ տեղիս»՝ այսպես է ականատեսը ներկայացնում 1797 թվականի Արցախի նկարագիրը[37]:

Այդ նույն դեպքերի մասին ավելի մանրամասնորեն հիշատակում է Ապրես Բեկնազարյանցը. «Ղարաբաղում սաստիկ սով ձգեցին Աղա Մամատ խանի արշաւանքները, արտոբէից հրդեհելը, չորքոտանիների Պարսկաստան տեղափոխելն ու Հերակլի, Զուբովի, Իբրահիմ ճըռ խանի արշաւանքներ: Իսկ երկարատեւ երաշտութիւնն էլ ժանտախտ բերաւ: Մեծ եւ փոքր Սիւնեաց երեք հարիւր տասը եւ հինգ հազար բազմամարդ տուն հայ բնակիչներից եւ ոչ կէսն մնացած է: Կիւլիստանի, Ստորին Խաչէնի, Վարանդու եւ Դիզակի ժողովրդոց ամենամեծ մասը գաղթեցին, իսկ Վերին Խաչէնը, Զառիսպը, Ղափանն ու Մեղրին ամբողջապէս դատարկուած են բնակիչներից, յորոց շատերը մեռան եւ շատերը գաղթեցին: ...Ահա հաշիւը որքան կարելի եղաւ մեզ ձեռք բերել: 20105 ընտանիք զոհ եղան սովին եւ ժանտախտին, 26500 տուն գաղթեց Տաճկաստան,15000 տուն՝ Պարսկաստան, 18000՝ Լոռի Բոլնիս մելիքին մօտ, 15000՝ Ղազախի եւ Շամշադնի կողմերը, 13000՝ Վրաստանի այլ եւ այլ կողմեր, 12000՝ Շամախու վիճակը, 12000՝ Նուխու վիճակը, 10000 տուն՝ Կախէթի կողմերը, 2250 տուն՝ Ճառի կողմերը, 2090՝ Արարատեան նահանգ, 1050՝ Յունաստանի չգիտեմ որ կղզիները, 6000՝ Ռուսաստան, 5000՝ Հնդկաստան, 3000՝ Լեհաստան եւ Հունգարիոյ կողմերը»[38]:

Արցախից, Սյունիքից ու Ղարադաղից տեղափոխված հայերի բնակության վայրերից

36 Տեն անդ, էջ 367:

37 «Հայկական աղբյուրները Աղա Մահմադ խանի անդրկովկասյան արշավանքների մասին (1795-1797)», աշխատասիրությամբ՝ Ռ. Տիրանյանի, Եր.,1981, էջ 103:

38 «Գաղտնիք Ղարաբաղի», հեղինակութիւն Ապրեսի Բէկնազարեանց, Ս. Պետերբուրգ, 1886, էջ 241-243:

շատերը հետագայում հայտնի են դառնում որպես փոքրասիական գորգագործության հանրահայտ կենտրոններ: Մասնավորապես այդպիսին են Դենիզլին, Այդինը, Յոդեմիշը, Բուրդուրը, Նիգդեն, Մանիսան, Սպարտան որոնցում հաստատված Արցախից ու Սյունիքից տեղափոխված հայերի մասին տեղեկացնում է Հակոբ Քոսյանը[39]:

Այդ նույնը հիշատակում է նաև «Գաղտնիք Ղարաբաղի» գրքի հեղինակը, ըստ այդմ նա 1878-1879 թվականներին Նիկոմեդիայի եւ Զմիւռնիայի շրջանների քաղաքների եւ գյուղերի հին գերեզմանոցների տապանաքարերին բազմիցս տեսել ու գրի է առել ինքնեցյալների ծննդավայրերին վերաբերող սյունիք-արցախյան տեղանուններ՝ Մեղրի, Ղափան, Կալեր, Կճողուտ, Հաղորտի, Հացի, Հադրութ եւ այլն: Ուշագրավ է հատկապես այն հանգամանքը, որ դեռեւս ԺԹ դ. վերջերին Զմիւռնիայի Դենիզլի գյուղի տարեցներն իրար հետ խոսում էին Ղարաբաղի բարբառով[40]: Այս ամենին հավելենք, որ ժամանակին Հրաչյա Աճառյանը պարզել էր, որ Բուրդուրի ու Սպարտայի հայերի խոսակցական լեզուն համապատասխանում է Ղարաբաղի բարբառին, եւ որ այն այդ տարածքների հայաբնակ վայրերում պահպանվել էր անկորուստ[41]: Բացի նշվածներից, Ղարաբաղի բարբառով են խոսել նաեւ Դենիզլիի, Էոդեմիշի, Զոնգուլդաղի, Անթալիայի, Գասաբայի, Նազիլիի, Քըրք Աղաջի, Դովրեկի, Դուզջեի եւ մի շարք այլ՝ ընդհանուր թվով տասնհինգ բնակավայրերի հայերը[42]:

Այսպիսով, ակնհայտ է, որ ժամանակին այդ տարածքներում հաստատվել էին արեւելահայաստանյան՝ մասնավորապես արցախ-սյունիքյան ծագում ունեցող հայերը, որոնք, ինչպես վկայում են լեզվաբարբառային հետազոտությունները, պահպանել էին իրենց բնորոշ պատմաազգագրական հատկանիշներն ու այդ թվում, անկասկած՝ նաեւ գորգագործական մշակույթի ավանդույթները: Ասվածի վկայությունն են Արեւելյան Հայաստանի՝ Արցախի, Սյունիքի, Լոռվա, Վասպուրականի գորգագործական կենտրոններին վերաբերող այն բազմաթիվ ավանդույթները, որոնք արտահայտված են փոքրասիական գորգագործական կենտրոններին բնորոշ «Պերգամա», «Գիրլյանդառ», «Մելաս», «Մաղրի» ու մի շարք այլ տիպերի գորգերի գեղազարդման համակարգերում:

Այդ ամենից զատ, հայտնի է, որ Փոքր Ասիայի մի շարք գորգագործական կենտրոններում, մասնավորապես Գյորդեսում, Բերգամայում ու Դեմիրչիում գործել են «Ջրաբերդ-վիշապագորգ» տիպի գորգեր: ԺԹ դարի կեսերով թվագրված նման մի գորգ հրապարակել է Մուրեյ Էյլանդն ու այն ներկայացրել որպես այդ կենտրոններին բնորոշ ու «կովկասյան վիշապագորգերի» ավանդույթների ներկայությունը վկայող նմուշ (նկ. 11)[43]: Ներկայացվող գորգի գեղազարդման համակարգում բնականաբար տեղ են գտել նոր լուծումներ, որոշ չափով բուսական վարդակի տեսք է ստացել «ճաճանչազարդ» հորինվածքը, եւ ընդհանրա-

39 **Յակոբ Քոսեան,** Հայք ի Զմիւռնիա եւ ի շրջակայս, հատոր ա, բ, Վիեննա, 1899, էջ 9, 13,14, 25- 27, 31- 32, 66- 67, 79-80, 94-96, 141, 152-153 եւ այլն:

40 Տես «Գաղտնիք Ղարաբաղի», էջ 242:

41 Տես **Հ. Աճառյան,** Հայ բարբառագիտություն, Մոսկվա-Նոր Նախիջեւան, 1911, էջ 61, նույնը՝ Հայոց լեզվի պատմություն, հ.2, Եր., 1952, էջ 332:

42 Տես **Ն. Մկրտչյան,** Բուրդուրի բարբառի ձեւաբանությունը. «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», 1966, թ. 1, էջ 49, նույնը՝ Բուրդուրի բարբառը, Եր., 1971, էջ 7:

43 L. E. Murray, Oriental Rugs, New York, 1976, color plate 18.

պես, ավելի շատ են բուսական մանրամասները: Այդ ամենով հանդերձ, ակնհայտ է, որ հիմնական հորինվածքների պատկերագրման ու մատուցման սկզբունքները մնացել են անփոփոխ, ու դա, վերը բերված փաստարկների հետ միասին հիմք է տալիս մեզ եզրակացնելու, որ այդ գորգը որպես ԺՁ-ԺԸ դարերում տեղի ունեցած ժողովրդագրական տեղաշարժերի պատմամշակութային արձագանք, հանդիսանում է արցախ-սյունիքյան «Ջրաբերդ» խմբի «Ջրաբերդ-վիշապագորգ» ենթախմբի տեղական գորգագործական մշակույթի առանձնահատկություններով լրացված մի նմուշ:

Այսպիսով, արցախ-սյունիքյան գորգագործական կենտրոններին բնորոշ «Ջրաբերդ» խմբի գորգերի պատմաազգագրական այս համառոտ բնութագիրը հնարավորություն է տալիս պատկերացում կազմելու դրանց հարուստ ու բազմաբովանդակ նկարագրի, տարածաշրջանի գորգագործական մշակույթի ավանդույթների, ու գորգագործական այլ կենտրոններում ունեցած արտահայտությունների մասին: